

SATELLITER TGV 3 2010

År 1923 startade Fogelstadgruppen tidskriften *Tidevarvet*. Från detta första år återpublicerar *TGV* Elin Wagners text "En negerstat i staten". Wägners beskriver hur den vite mannen lagt jorden under sig, och att det finns en likhet mellan de svartas och kvinnornas plats i den moderna civilisationen. Kritiskt pekar hon på hur såväl de kvinnor som vunnit rösträtt som de svarta som befriats från slaveri hänvisats till egna, isolerade enklaver, istället för att ta plats i den värld som fortsätter att styras av vita män.

Litteraturveraren Anna Bohlin granskar med sin satellit vilken roll representation spelar i Wagners text. Med hjälp av Gaya-

tri Spivaks nyansering av begreppet visar hon hur Wängers idéer kan förstås på nya sätt. Medie- och kommunikationsforskaren Johan Fornäs tar i sin tur verktyget intersektionalitet till hjälp när han läser Wägners. Han pekar också på att det med tiden skulle visa sig att Wägners, åtminstone på en punkt, hade fel vad gäller den vite mannen.

Som beskrevs i *TGV* 1-2:2010 är tanken med satellittexterna att de ska fungera som det goda akademiska seminariet, där gemensam läsning och diskussion av en text genererar nya tankar, nya teoretiska, forskningsmässiga och politiska spår att gå in på.

EN NEGERSTAT I STATEN

ELIN WÄGNER

En afton i somras vandrade en fransyska och en svenska tillsammans i en bokskog, som sträckte sig ner mot Stora Bält. Emellan sig hade de ett sällsamt Något, som stundom bara var en Röst, stundom då skogen glesnade något mot havet var en Röst och en vit skjortkrage.

Rösten var mörk som aftonen, mild som den och likt vågbrottets sorl teg den aldrig.

– Vet ni något om oss, sade Rösten. Känner ni vår historia? Nej, det gör ni inte. Ni har en aning om att vår ras har en lång, lång lidandets period och förödmjukelsens natt bakom sig. Men ni vet inte, att det finns stolta epoker och stora gestalter i vår historia. De gamla egypterna, sade Rösten med en något hastig bevisföring, var negrer, Hannibal var neger, och vet ni av, att Timbuktu varit centrum för en stolt negerkultur? Vår ras har haft sin storhetstid, den skall åter få en. Men trampad i stoftet, utnyttjad, slagen och föraktad miste den tron på sig själv och hoppet om framtiden. Men! Något börjar hända med oss. Negern ser nu dagningen på detta lidandets och skammens skede. Emedan utan hat och hämndbegär för det förgångnas skull, ladies, står han inför en underbar och svindlande framtid. Det har skett en stor förändring på helt kort tid. Till och med jag, som är ung, kan konstatera den. Negern börjar känna självförtroende, stolthet över den ras han tillhör, samhörighetskänsla med den.

Han säger nu till den vite mannen: Jag vet, att jag har något att ge världen. Det bor hos mig skatter av vilja, godhet, sång och dröm, som jag skulle kunna ge som mitt bidrag till världskulturen, om jag finge. Men jag måste ha möjligheter att visa vem jag är och vad jag kan, give me a chance!

– Det kommer han aldrig att göra frivilligt, sade en av damerna. Han känner nämligen inte ringaste behov av eller saknad efter det ni kallar era skatter. Han

har använt ert tålmod i fabrik och bomullsplantage, er sång på varietén och låtit er drömma era drömmar för er själva.

–Vi känner igen alltsammans, sade den andra. Allt detta sades i kvinnorörelsen för årtionden sedan.

Kvinnorna och Rösten begrundade alla tre en minut den vite mannen, härskaren som lagt jorden under sig. De erkände honom som en väldig makt, ett energicentrum, en världsbtvingande hjärna, de såg sprickan i hans pansar, där löjet kunde kila sig in. Den var hans självfallna tagande för givet att han var sig själv nog och världen nog.

– Det nalkas slutet på hans herravälde, sade Rösten. Kvinnorna och de färgade folken har lärt känna sig själva och sin makt. Vi har kommit underfund med mycket och skall komma underfund med mer. Mitt folk är redo att göra sin insats i en ny värld. Har ni träffat indierna här på konferensen och hört dem tala om Frihet?

– Frihet!

– Jag skall föra mitt folk fram dit, eller dö, sade Rösten.

Nästa dag var Rösten icke mera på samma sätt ett folks Röst ur mörkret utan en ung negerkandidats fråga ett amerikanskt universitet, som många är det. Emellertid hade han bevekt den som skriver detta till att ta itu med studiet av negernumret av en stor amerikansk tidskrift. Att det fanns en likhet mellan de tidiga rösträttskvinnornas känslövärld och ambition och negrernas och att de uttryck, som präglats av kvinnorna nu används av negrerna, var redan förut tydligt. Nu befanns det att dessa likheter motsvarades av en rent lustig likhet i negrernas och kvinnornas plats i den moderna civilisationen.

I denna tidskrift redogörs i en artikel om negerns avskilda värld, för den växande tendensen hos negrerna inom Amerikas förenta stater att skapa sig en egen värld, som i liten skala är en efterbildning av det stora samhället. I denna tendens ser

Kvinnorna och Rösten
begrundade alla tre en minut
den vite mannen, härskaren
som lagt jorden under sig.

av det välvilligt sinnade vita en möjlighet till lösning av det besvärliga negerproblemet, medan det blott är ett avskiljande, ett ur-vägenskaffande därav. Förr uppträdde svarta affärsföretag om än sparsamt så dock sida vid sida om vita. Nu ser de vita icke till de svarta företagen, enär svarta arbetsgivare använder svarta arbetare, svarta affärsmän vänder sig till svarta kunder, svarta magistrar läser med svarta barn, svarta tandläkare behandlar svarta tänder, svarta läkare, präster, författare, journalister botar och betjänar endast svarta kroppar och själar.

De svarta röstar vid de kommunala valen på svarta kandidater eller på sådana vita, som lovar att arbeta för anställande av svarta poliser, gatsoppare eller

funktionärer av högre grader. De svarta, som lever inom denna cirkel, träffar icke ens tillfälligtvis vita personer. Företeelsen finns mest utpräglad i stora städer, inom vilka en sådan värld i världen kan rymmas.

Då jag vände mig till en skånsk filosof för att anmoda honom om att medarbeta i *Tidevarvet*, svarade han genast: det har jag ingenting emot. Jag ogillar den kvinnliga separatismen. Vi ska arbeta tillsammans. Vi ingick inte närmare på vad som menas med den kvinnliga separatismen, men det föreföll, som om han skulle syftat på en medveten och frivillig kvinnlig separatism. I den mån ett avståndstagande finns hos enskilda, särskilt stolta och sårbara kvinnor med utpräglad personlig självkänsla, ligger den på ett helt annat plan än det här berörda sociala. Det särskiljande i flockar av män och kvinnor som nu sker är, tror jag, resultatet av en process, som varken hos flertalet män eller kvinnor når upp i medvetandet. Vad de senare angår är det mest fråga om att foga sig, ge efter för tryck.

Jämförelsen med negrerna kan lämpligen begynnas med negrernas frigörelse från legaliserat slaveri och kvinnornas tillträde till vad som såg ut som medbestämmanderätt i staten. I båda fall sker en akt av teoretisk rättvisa under intryck av tidsandan, världsstämningen. I båda fallen visar sig reformen ha medfört långt mindre reella förändringar än man kunde ha väntat. Denna pappersreform öppnar en dörr. Men ingenting sker, förrän vederbörande fattar mod att gå in genom dörren.

Lagändringen är slutpunkten i en agitation som därefter avmattas. Viljor och inflytanden i rent motsatt riktning sätter in med sin strävan att tillintetgöra verkan av det skedd. Det var inte i går, som en man första gången hittade på, att första steget till att bli av med en besvärlig kvinna kan vara att gifta sig med henne – här att ge henne rösträtt.

Frigörelse från yttre skrankor har möjliggjort för kvinnorna och negrerna att tillgodogöra sig samtidens bildningsmöjligheter och utbilda sig för kvalificerade yrken, vilket är glädjande. Det var en tid, då det blåstes i horn för den första kvinnliga läkaren, juristen och journalisten. Trumpeten skulle kanske blivit mindre livligt begagnad, om man då kunnat förutse, att deras efterföljare skulle hänvisas att öva sin verksamhet blott och bart i sin egen avskilda värld.

Det heter i den tidskrift jag förut citerat: *The World To-Morrow*, att den svarte läkaren, juristen och läraren har uteslutande svart klientel, och att deras existens därför är halvt förgäten. Att dra parallellen rakt ut här, vore kanske att göra sig skyldig till orättvisa. Jag önskar gärna bli motsagd och överbevisad om att jag har alldeles fel i min uppfattning om männens blanka oförmåga att fatta att kvinnor har något att göra på andra områden än de kvinnliga så kallade särintressena - där männen förövrigt förbehåller sig översta ledningen och de större initiativen.

För mina ögon ser det emellertid ut som om kvinnornas lilla värld alltmera utbyggdes och isolerades. De unga flickorna tror sig mycket frigjorda, emedan de får röka eller låta bli, dricka sprit eller låta bli, gifta sig eller låta bli efter egen smak. Men ett osynligt stängsel byggs omkring dem, medan på en annan kant av världen muhammedanskorna jublar över, att de börjar få lägga bort slöjan, deras slaveris symbol.

Vid det offentliga möte som Svenska kvinnors medborgarförbund anordnade i Stockholm för diskussion av kvinnornas möjligheter på arbetsmarknaden, påpekade en känd kvinnlig jurist att det låg en chans för kvinnliga jurister att få sysselsättning vid bankernas notariatavdelningar i det faktum, att en del damer föredrar att rådgöra om sina affärer med kvinnor, liksom att låta sig skiljas - eller försvaras vid brottmål - av dem. Meningen borde väl annars vara (för att ta detta exempel med den kvinnliga juristen), att sedan hon kommit bakom kulisserna och lärt sig vad det är fråga om i rättskipningens eller affärernas värld skulle hon smältas in i det hela, och ge däråt något av sin personlighet och sina synpunkter. Istället tycker herrarna, liksom de snälla vita i Amerika, att man handlar både fördomsfritt och nobelt genom att sätta de kvinnliga juristerna i ett hörn att pyssla med individuella fall och söka klara upp dem så gott det är möjligt inom givna förhållanden.

Jag har hört en kvinnlig teolog förklara, att det behövs kvinnliga präster för kvinnlig själanöd. På religionens område är detta ännu en hårresande radikal tanke, som dock kommer att ärvas i sinom tid av prästerna.

Utöver den nyttiga och nödvändiga facklitteraturen för husmödrar, får vi också en allt större avskild litteratur för kvinnor. Flertalet dagliga tidningar har nu fått sina mer eller mindre - somliga mer - välredigerade spinnsidor, som är en spegelbild av vad som anses roa kvinnorna och antagligen också gör det. Ehuru de kvinnliga journalister som har fast fot och stadgat anseende sedan länge på sina redaktioner, inte personligen märker något därav, kommer detta så småningom att betyda, att jämnt så mycket kvinnlig kraft engageras i tidningarna, som behövs för dessa dambilagor. Från att ha varit skrivna av män och kvinnor, om ock i något olika proportioner, kommer tidningarna hädanefter att skrivas av män och ha bilagor, skrivna av kvinnor. I dessa bilagor liksom i de särskilda tidningarna för kvinnor, måste kvinnorna läsa artiklar om kvinnor och av kvinnor. En man dyker upp i aktualitetens värld såsom politiker, vetenskapsman, författare. Kvinnorna, det tar man för givet, önskar icke läsa om hans insats eller ingrepp i världen, utan om hans i detta sammanhang absolut likgiltiga hustru. Det angår icke dem vilka dramer han skrivit, riken han störtat eller sjukdomar har övervunnit utan hur många barn han har och hur gamla de är.

Det kommer säkert att sitta mycket hårt åt för *Tidevarvet* att driva igenom att den vill vara något annat än en fristående dambilaga utan huvud.

Även böcker, som skrivs av kvinnor, anses självfallet vara skrivna för kvinnor. Då Rosa Mayreders bok *Sexualitet och kultur* nyligen utkom, placerade *Svenska Dagbladet* en artikel om boken - naturligtvis av en kvinnlig recensent - på damsidan utom räckhåll för manliga läsare. Likväl: inom

den i och för sig ringa krets, som kan tänkas vilja följa Rosa Mayreder i hennes framställning av sexualitetens och kulturens förvandlingar och ömsesidiga påverkan genom tiderna, borde den största upptäckarbehållningen av denna bok fal-

**De unga flickorna tror sig
mycket frigjorda, emedan
de får röka eller låta bli.**

lit på en manlig läsaress lott. Då Marie Stopes' bok *Married Love* översattes till svenska, annonserades och stämplades den som en bok för kvinnor. I själva verket är den en kvinnas frimodiga framläggande i sina tystlåtna medsysstrars namn av kvinnliga psykofysiska egenskaper och en vädjan framför allt till männen att i sina sexuella relationer ta hänsyn till dem för sin egen och kvinnornas skull.

Självfallet måste en viss arbetsfördelning äga rum mellan könen. Men den bör icke gå på den linjen att kvinnorna skall skriva för, läsa om och av kvinnor, bota, skilja, frälsa, göra politik med och titta på varandra. Det är icke i en tvungen isolering kvinnorna stimuleras att söka uttryck för sin egen uppfattning och tillämpa den i detalj efter detalj av samhället. De behöver den stimulans, som det jämbördiga samarbetet ger, även männen behöver den, även där de icke tror det.

Liksom Amerika formar Europas politik genom att dra sig tillbaka från den, så inverkar kvinnornas frånvaro vid handläggandet av världens öden mäktigt på desamma.

För att knyta an vid utgångspunkten, slutar jag med att citera en amerikansk dikt om den mörke Israel i det amerikanska Egypten. Det framgår icke av namnet om författaren, Sarah Cleghorn, är svart eller vit.

Han, som är förbjuden att ta del i våra affärer. Genom denna avskildhet, som genom en hävstång lyfter och böjer han dem.

Han, som är förvisad från vårt sällskap, hans förvisningsakt skapar vår livsform liksom slavarna, som trälade i tegelbruken, formade de gyllene Faraonernas öde. Det är han, vedhuggarn, vattendragarn, som alltsedan den förste holländske slaven, det är han, som har skrivit, som skriver Amerikas historia, som format, som formar den vite mannens själ.

Elin Wägner, *Tidevarvet*, 8 december 1923

Anna Bohlin läser Elin Wägner:

ATT SYNLI GGÖRA

Representation i ”En negerstat i staten”

Året är 1923. Svenska kvinnors politiska rösträtt är två år gammal och drygt nio månader återstår tills de ska utnyttja den för andra gången i valet till riksdagens andra kammare. Tidningen *Tidevarvet* har just startat sin verksamhet med målet att höja de svenska kvinnornas medborgerliga bildning och öka den kvinnliga representationen i riksdagen. Det tredje numret har Elin Wägners artikel ”En negerstat i staten” på första sidan jämte Kerstin Hesselgrens rapport från en internationell arbetarskyddskonferens i Genève.¹ Den svarte mannen är osynlig. I Wägners artikel kan han endast då och då urskiljas i mörkret tack vare den vita skjortkragen, den västerländska klädedräkten. Den svarta kvinnan hörs inte ens – hon finns inte representerad.

Så kan en kritik av Wägners artikel ”En negerstat i staten” inledas. Artikeln speglar en internationell kvinnorörelse och kvinnorna framställs som företrädare för sina respektive nationer, ”en fransyska och en svenska”, medan den svarte mannen jämförs med natur: ”Rösten var mörk som aftonen, mild som den och likt vågbrottets sorl teg den aldrig.” Den svarte mannen avhumaniseras till ”ett sällsamt Något”, hans röst är naturens natt, medan de lyssnande kvinnorna betecknas av de moderna nationalstaterna, av civilisation.

En sådan kritik skulle ha fog för sig – Wägner står inte utanför sin tid lika lite som någon annan och ingången till artikeln är inskriven i en imperialistisk diskurs – men denna enkla polarisering kompliceras av åtminstone två förhållanden. För det första *framkallar* Wägner osynligheten i texten, hon synliggör den svarte mannens osynlighet. Inledningen etablerar en retorisk figuration som

kretsar kring synlighet/osynlighet och som strukturerar hela artikeln. För det andra är den natur som blir ett med den svarte mannen också kvinnornas natur för Wägner, och en viktig aspekt av emancipation, vilket fått Katarina Leppänen att lyfta fram Wägner som en tidig ekofeminist.² Dessa två förhållanden kommer jag i det följande att utveckla med hjälp av Gayatri Chakravorty Spivaks distinktion mellan två olika betydelser av ordet "representera": att återge och att företräda.³

Wägner avvisar allt det vi kommit att igenkänna som emancipation: rösträtt, tillgång till yrkesarbete, rätt till fri kärlek. Det är ganska magstarkt. Hon hade själv gått i bräsch för samtliga dessa förändringar, men underkänner helt resultaten. Inget av detta, menar Wägner, kommer åt kvinnornas verkliga problem i det patriarkala samhället, eller snarare det patriarkala samhällets verkliga problem. Rösträtten är en "pappersreform" som ingenting betyder förrän den ger utslag i handling. Hon kallar rentav rösträtten ett sätt att "bli av med en besvärlig kvinna", att oskadliggöra en oppositionell kraft. Kvinnorna utbildar sig, men till vad nytta för samhället som helhet? Mest föraktfull blir emellertid Wägner när hon ger sig på de "unga flickorna [som] tror sig mycket frigjorda, emedan de får röka eller låta bli, dricka sprit eller låta bli, gifta sig eller låta bli efter egen smak". Flickorna kan utveckla sina begär, men det sker i strid med deras egna intressen. Rösträttsreformen är endast två år gammal och Wägner har redan anslagit denna ton av aggressiv bitterhet som skulle komma att förvåras med åren.⁴ Det som synliggjorts

som emancipation döljer enligt henne ett "osynligt stängsel". Det verkliga problemet måste synliggöras och det ligger någon annanstans. Det är nu "en Röst" utan synlig kropp kommer till undsättning: för att synliggöra stängslet.

Rösten som stiger ur naturen tillhör inte en individ utan ett folk. Rasretoriken är väl det som mer än något annat gör artikeln daterad, men den är avgörande för Wägners argument: det är här hon förankrar analogin mellan kvinnorörelsen och det som skulle bli den amerikanska medborgarrättsrörelsen. Att synliggöra kvinnors situation med hjälp av svartas situation var inte nytt på 1920-talet, inte ens för svenska förhållanden. Ulla Manns uppger att "talet om kvinnor som slavar och kvinnors villkor som ett slaveri" var vanligt förekommande redan vid mitten av 1800-talet.⁵ Men om 1800-talets feminister använde just slavernas *situation* för att visa på kvinnornas situation i samhället, så påstår Wägner att såväl kvinnor som svarta representerar något annorlunda i förhållande till den vite mannen. Visserligen är det hon tar fasta på "en rent lustig likhet i negrernas och kvinnornas *plats* i den moderna civilisationen" (min kurs.), men den verkliga faran består i att den moderna civilisationen inte får tillgång till dessa positivt formulerade särskildheter, eftersom de hänvisas till denna avgränsade plats. Den osynliga Rösten hyllar sin "ras", dess historia och egenskaper, närmare bestämt de "skatter av vilja, godhet, sång och dröm, som jag skulle kunna ge som mitt bidrag till världskulturen, om jag finge". Allt detta urskiljer vi som exempel på vad Spivak skulle kalla

imperialismens identitetsproduktion, men Wägner igenkänner det som radikal politik för en förändrad värld, där kvinnornas särskilda historia och egenskaper på samma sätt ska bidra till "världskulturen".⁶ Problemet var givetvis att de allra flesta kvinnor inte uppfattade sitt uppdrag som kvinnor på det sätt som Wägner ansåg att de borde och den besvikelsen upphörde aldrig att plåga henne. Hon var sannerligen i stort behov av Spivaks diskussion av begreppet "representation"!

Begreppet "att representera" kan betyda två saker, påpekar Spivak. Förvisso är de två betydelseerna relaterade till varandra, men de bör icke desto mindre hållas isär för att inte riskera att hamna i en essentialistisk, utopisk politik som kan få allvarliga konsekvenser, varnar Spivak.⁷ Representation kan å ena sidan betyda att "tala för", att företräda ett intresse i politiska sammanhang eller inför lagen. Å andra sidan kan representation betyda att re-representera i en filosofisk eller konstnärlig mening, alltså att återge. Att representera exempelvis kvinnan i denna andra betydelse innebär att framställa henne, att göra henne närvarande; det är en utsaga som framkallar ett subjekt.⁸ Distinktionen mellan de två betydelseerna av representation kan synliggöra Wägners plågsamma problem med kvinnornas bristande politiska insikt på följande sätt: Wägner vill företräda kvinnorna, hon vill tala för deras sak, representera kvinnornas intressen, ge dem röst. Men vad kvinnorna är, hur de återges, hur de förstår sig själva – det är något annat. Spivak menar att det finns en "irreducibel diskontinuitet" mellan dessa olika betydelser av representation.⁹

Wägners bild av kvinnorna, hennes sätt att återge kvinnorna i sin politiska vision, med andra ord hennes representation av kvinnlighet, stämmer inte med kvinnornas olika representationer av sig själva.

Spivak utvecklar sin argumentation i en

Problemet var givetvis att de allra flesta kvinnor inte uppfattade sitt uppdrag som kvinnor på det sätt som Wägner ansåg att de borde.

kritik av Foucault och Deleuze, som hon menar missar möjligheten att formulera en analys av det språkliga våld som identifierar den subalterna individen, just genom att de blandar ihop de olika betydelseerna av begreppet representation.¹⁰ Att representeras (återges) i en förtryckande diskurs hindrar möjligheten att representera (företräda) sina politiska intressen. Wägners unga flickor som "tror sig mycket frigjorda" representerar en emanciperad kvinnlighet, men deras förmåga att representera (företräda) kvinnoemancipation underkänns.

Wägner skulle emellertid ha vägrat erkänna Spivaks distinktion mellan de två olika betydelseerna av att representera – även om hon haft tillgång till den. Rösten som gjorts osynlig av den vite mannens civilisation utropar att han vill "visa vem jag är"! För Wägner innebär detta att visa sig med nödvändighet att också företräda sig själv, eller som Rösten uttrycker saken, att "föra mitt folk" till frihet. De unga flickorna måste därför förbli en plågsam gåta.

I samma nummer av *Tidevarvet* skriver redaktionen under rubriken ”Vår närmaste uppgift” om vikten av ”kvinnornas insats” och att det första nödvändiga steget är ”ökad kvinnlig representation i riksdagen”.¹¹ De kvinnliga riksdagsledamöternas uppgift är att göra kvinnlighet närvarande i riksdagen och att företräda kvinnornas intressen; *Tidevarvet* arbetar på att upprätthålla enheten mellan de två betydelseerna av att representera.

Vad är då det politiska problemet Wägner vill synliggöra? Om rösträtt, rätt till yrkesarbete och till fri kärlek inte ger något värde i sig, vad är det dessa reformer enligt Wägner bör syfta till? I ”En negerstat i staten” synliggörs svarta och kvinnor som annorlunda och därigenom framträder ”den vite mannen, härskaren som lagt jorden under sig”. De betraktar honom och konstaterar den brist som väcker löje: ”Den var hans självfallna tagande för givet att han var sig själv nog och världen nog.” Häri ligger den verkliga fara som representanter för det andra könet och för andra ”raser” har till uppgift att skydda världen från. Den som ”lagt jorden under sig” kommer också att förstöra den. Det är därför den kvinnliga juristen (Wägners exempel) inte gör någon skillnad så länge hon endast företräder kvinnor: handlingen som ska göra ”pappersreformen” till verklighet är att den kvinnliga juristen blir del av helheten på ett sådant sätt att hon tillför den ”något av sin personlighet och sina synpunkter”, menar Wägner. Kvinnors politiska, ekonomiska och erotiska frihet är intet värd så länge den endast ger kvinnor medborgarskap, höjd levnadsstandard och självständighet – kvinnors frihet är endast ett medel för att åstadkomma en ny samhällig enhet, där även kvinnor och svarta är synliga. Paradoxalt nog är alltså Wägners krav på kvinnorna trots allt att de genom att representera sig själva (visa sig) inte alls ska representera (företräda) sina egna intressen, utan hela samhällets intressen – för att inte säga jordens intressen. Det är ett tungt mandat.

Noter

- 1 Kerstin Hesselgren, ”Från Washington till Genève”, *Tidevarvet* nr 3 08.12.1923.
- 2 Katarina Leppänen, *Rethinking Civilisation in a European Context. History, Nature, Women in Elin Wägners Väckarklocka*, diss. Göteborgs universitet 2005, se särskilt s. 202–210.
- 3 Gayatri Chakravorty Spivak, *A Critique of Postcolonial Reason. Toward a History of the Vanishing Present*, Harvard University Press 1999, s. 256 f. Jfr Helena Forsås-Scott, som refererar till Spivaks grundläggande fråga – ”Can the subaltern speak?” – i relation till just ”En negerstat i staten” och menar att Wägners artikel ”anticipates a post-colonial understanding of the relationship between gender and race”. Helena Forsås-Scott, *Re-Writing the Script: Gender and Community in Elin Wägner*, Norvik Press 2009, s. 240 ff.

- 4 Se t.ex. Elin Wägner, *Väckarklocka*, Bonniers förlag 1941.
- 5 Ulla Manns, *Upp systrar, väpnen er! Kön och politik i svensk 1800-talsfeminism*, Bokförlaget Atlas 2005, s. 180.
- 6 Jfr Spivak 1999, passim.
- 7 Spivak 1999, s. 259.
- 8 Spivak 1999, s. 256 ff.
- 9 Ibid., s. 257.
- 10 Ibid., s. 248–279.
- 11 [osign.] "Vår närmaste uppgift", *Tidevarvet* nr 3 08.12.1923. Jfr även Anna Bohlin, *Röstens anatomi. Läsningar av politik i Elin Wägners Silverforsen, Selma Lagerlöfs Löwensköldtrilogi och Klara Johansons Tidevarvskåserier*, diss. Bokförlaget h:ström Umeå 2008.

Anna Bohlin arbetar som lärare och forskare vid Litteraturvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet. E-post: anna.bohlin@littvet.uu.se

Johan Fornäs läser Elin Wägner:

SÄRSKILJANDETS AMBIVALENSER

Några intersektionella tankebanor kring ”En negerstat i staten”

Ombedd att med raketfart sända upp en fritt associerande satellit kring Elin Wägners ”modertext” dök genast en rad frågor upp. Hur omöjligt hade det till exempel inte varit att idag publicera en artikel med titeln ”En negerstat i staten” utan att genast tolkas som nazist! Det beror inte bara på att n-ordets tabuisering numera hade tvingat fram en otymplig omskrivning av typen ”En afrikansk-amerikansk stat i staten”, medan knappast någon lär ha höjt på ögonbrynen åt Wägners ordval 1923. Men även uttrycket ”stat i staten” kan ge obehagliga associationer. Sedan 1500-talets franska hugenottkrig betecknar det ”informella maktcentrum, organisationer och institutioner med stort inflytande”, för att citera en ordbok. Att tänka sig att USA:s nyligen frigivna slavar skulle utgöra en från det övriga samhället avskild maktstruktur med oanat inflytande tycks snarare höra hemma i antisemiternas eller sverigedemokraternas paranoida konspirationsteorier än hos en frisinnad feminist som Elin Wägner. Vad kan hon egentligen ha menat?

Läser man texten kommer man snart på bättre tankar, och börjar undra om det kanske inte bara handlar om ett aningen missvisande metaforval. För Wägner resonerar ju snarare om hur både kvinnor och människor med afrikanska rötter på ett orättmätigt och riskabelt sätt marginaliserats och isolerats i var sina egna världar, när de själva och samhället i stort skulle tjäna på att de istället fullt ut integrerades i den gemensamma offentligheten: i politiken, arbetet och kulturen.

Essän publicerades samma år som Wägner var med och grundade den inflytelserika *Tidevarvet*, och uttrycker tydligt en genomtänkt hållning i ”kvinnofrågan”. Hon beskriver på ett skarpt sätt dialektiken mellan rättvisans form och innehåll, när hon betonar hur lagändringar måste fullföljas i den dagliga praktiken för att leda till reella förändringar: pappersreformer

Hon tar klart avstånd från all form av lägermentalitet och separatism, som annars varit och förblivit vanlig i identitetspolitiska diskurser.

”öppnar en dörr” men sedan måste någon ha ”mod att gå in genom dörren” för att något verkligen betydelsefullt ska ske. Sådana resonemang föregriper Sheyla Benhabibs, Nancy Frasers, Jürgen Habermas, Martha Nussbaums och Iris Marion Youngs inbördes besläktade men samtidigt också delvis olikartade tankar om representativ demokrati och offentlig politik.

Men skrapar man lite på ytan framträder i Wagners position en avsevärd komplexitet, för att inte säga motsägelsefullhet. Hon tar klart avstånd från all form av lägermentalitet och separatism, som annars varit och förblivit vanlig i identitetspolitiska diskurser. Istället talar hon för integration och ”mainstreaming”, för att använda en anakronistisk term. Hon ironiserar över hur kvinnor (liksom andra marginaliserade samhällsgrupper) tenderar att isoleras i reservat som vårdar men också

skärmar av deras särintressen och därmed avskär dem från verkligt inflytande över de sammanhang som har störst betydelse för samhällsutvecklingen. Så långt verkar uttrycket ”stat i staten” mer handla om en ghettoisering än något ”informellt maktcentrum”, och man skulle nästan önskat att en redaktör bett henne hitta på en mer passande metafor.

Men det hela kompliceras av den religiöst färgade matriarkatsmytologi som här löper som en aldrig öppet utsagd undertext. Wagners övriga texter ger ledtrådar till att den mörka ”Röstens” stolthet över sina anor till faraonernas högkultur ska förstås som parallell till hur hon och många andra kvinnor vid den tiden (liksom även andra i våra dagar) sökte stolta rötter i visioner av ett förgånget matriarkat. För utgör då inte det afrikanska respektive det kvinnliga arvet just ett slags ”informella maktcentrum” utanför den mansdominerade offentlighetens ljus? Och hur ska man i så fall ställa sig till detta?

Det svarta ”Andra” (för att åter ta till en terminologi från senare genus- och etnicitetsteorier) framträder i två steg. Först bara som ”ett sällsamt Något, som stundom bara var en Röst”, om än med ”en vit skjortkrage”, och således kan antas ha varit en afrikansk-amerikansk man. Varför denna abstrakta vaghet? Där finns en mystifikation, ett begär som gör denne man till en abstrakt princip, ”ett folks Röst” snarare än någon specifik levande varelse. Sedan hoppar berättelsen uttryckligen fram en dag och ”Rösten” ersätts av en betydligt mer konkret ung amerikansk akademiker som i dialog med ”negernumret av en stor

amerikansk tidskrift” får avrunda öppningsdelen, innan Wägner abrupt överger denna dramaturgi och övergår till att resonera i eget namn.

Sedan en tid står intersektionalitet på dagordningen, och här erbjuder Wagners text användbara skolexempel genom att dra paralleller och peka på likheter mellan kvinno- och medborgarrättsrörelserna, baserat på ”en rent lustig likhet i negrernas och kvinnornas plats i den moderna civilisationen”, nämligen att båggedera avskilts i separata världar, när de egentligen borde släppas ut/in och delta i det ”jämbördiga samarbete” som enligt Wägner behövs även för de vita männens skull. Hon resonerar också om inspiration och lärdomar mellan rörelserna. Dock är det påfallande att motsättningar undviks, trots att det ju tidvis fanns – och finns än idag – en konkurrens mellan olika identitetspolitiska motståndsrörelser som var och en gör anspråk på att vara den viktigaste. Där finns en olycklig tradition från den inbördes konkurrensen mellan arbetar-, kvinno- och medborgarrättsrörelserna till 2000-talets strider mellan feminister, postkoloniala och queeraktivister, som bland annat förts i denna tidskrift.¹ Wägner bidrar till detta genom att vid ett par tillfällen betona att kvinnorrörelsen var först på plan: ”för årtionden sedan” upplevde kvinnorna samma sak som den mörka ”Rösten” vittnar om i början, och likheten mellan rörelserna beskrivs i termer av att ”de uttryck, som präglats av kvinnorna nu används av negrerna”, snarare än i termer av ett ömsesidigt utbyte där ingen bör ha skäl att åberopa copyright på sina radikala perspektiv.

Man kan strida länge om de historiska kronologierna, men tydligen upplevde Wägner det som viktigt att markera att kvinnorna kom först, vilket kan antyda en önskan om att bli erkänd som urmoder också av de svarta bröderna. Kanske en förklarlig strategi för självhävdelse, men mindre lyckat som bas för jämlik samverkan, då den lätt provocerar fram en spiral av rivalitet, snarare än att bjuda in till gemensam dans och kamp. Det är viktigare med rutten (routes) än rötter (roots), för att citera Paul Gilroy.² En lärdom är att söka komma bort från alla ursprungsdiskurser, då de dels vetenskapligt leder på teoretiska avvägar (essentialism) och dels pragmatiskt blockerar för de framåtblickande alliansbyggen som de olika rörelserna vore betjänta av.

Beskrivningen av hur ”muhammedanskorna jublar över, att de börjar få lägga bort slöjan, deras slaveris symbol” kan förstås lätt knytas till dagens burkadebatt, och antyder att även en religiös dimension kan tillföras. Mot slutet parallellställer Wägner explicit tre olika dialektiker. De svartas ghettoisering påverkar de hegemoniskt vita samhällena så som kvinnors frånvaro inverkar på den manligt dominerade världen och så som ”Amerika formar Europas politik genom att dra sig tillbaka från den”. Den sista intersektionella kopplingen är mer självklar än den första, eftersom man lika ofta ser motsatt metaforik, där alltså det unga

Amerika konstrueras som nybyggaraktigt och burdust manligt medan gamla Europa feminiseras.

På en punkt fick Wagners inledande damer fel, och det var när de hävdade att "den vite mannen" aldrig frivilligt kommer att ta emot de svartas "bidrag till världskulturen": "Han känner nämligen inte ringaste behov av eller saknad efter det ni kallar era skatter". Det dröjde bara några år så kom en våg av vit primitivism som tvärtom uttryckte ett enormt undertryckt behov av dessa skatter, från 1920-talets jazz till 1980-talets rap. Nog tog den dominanta kulturen lystet emot dessa kreativa flöden, och slog girigt mynt av dem, såväl kulturellt som ekonomiskt.

Bortsett från den inledande vibrationen kring den mörka "Rösten" är det slående hur Wägner själv undviker den primitivistiska fällan. När jag i *Moderna människor. Folkhemmet och jazzen* granskade 1920-, 30- och 40-talens korsflätade svenska identitetsdiskurser framträdde de primitivistiska drömmarna om hur det svarta Andra skulle frälsa den överciviliserade vite mannen som tydligt könskodade.³ I exempelvis sina dikter i antologin *fem unga* (1929) och reseromanen *Negerkust* (1933) gav sig Artur Lundkvist lustfyllt hän åt sådana romantiserande reaktioner mot de tidigare dominerande moralpaniker som bara velat hålla "negerjazzen" borta. Karin Boye förhöll sig däremot i sin roman *Astarte* (1931) betydligt mer ambivalent och kritiskt till primitivismens locktoner. Det finns en klar parallell mellan etnisk och genusmässig primitivism, och Lundkvist konstruerade på helt parallella sätt

"Negern" och "Kvinnan" som idealiserade Andra, att använda som livgivande källa för en "överciviliserad" vit manlighet. För en vit kvinna (eller en svart man) var (och förblir) sådana lekar säkert mer problematiska, då hon (han) själv riskerar att ofrivilligt glida mellan rollerna som subjekt (människa) och objekt (natur). Wagners sneglande mot arkaiska matriarkat respektive faraoner undviker klokt att tolka de sedermera utstöttas särart i primitivismens tecken.

Fast när Wägner allra sist citerar en dikt av Sarah Cleghorn börjar man i alla fall åter undra om analysen kanske ändå leder till en svårhanterlig slutsats. Cleghorn (1876-1959) var en amerikansk kristen socialist som här tycks knyta an till Hegels berömda herre/slav-dialektik genom att hävda att de slavar som avskilts, förvisats och underkuvats just därigenom på djupet kommit att forma "den vite mannens själ". Det ligger mycket i att förtrycket omskapar även förtryckarnas livsform, men när Wägner kopplar den tanken till uttrycket "en negerstat i staten" riskerar de farhågor som essäns rubrik först ingav att bekräftas. För besvärjelsen att slavarerna är de egentliga maktavarna kan om den hårdras leda till att på nytt osynliggöra maktrelationerna. Det beror på hur diagnosen ska tolkas, och vilka strategier den leder till. Får ursprungsmystiken kortsluta jämlikhetstanken närmar man sig en primitivism som kapitulerar inför kvinnors (och afrikaners) reduktion till historiens och kulturens "Andra". Genom att göra en dygd av nödvändigheten uppammar man då visserligen en identitetspolitisk stolthet

men genom att omtolka utanförskapet till en unik tillgång reproduceras samtidigt också tudelandets principer.

Så är ”En negerstat i staten” en text i den identitetspolitiska rymden som drar till sig en svärm av svåra frågor som fortfarande inte har några självklara svar. Den överraskar och oroar, men på ett konstruktivt sätt. Dess sätt att väva samman olika diskurser har fortsatt aktualitet, även om begreppen förändrats.

Noter

- 1 *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 2005:2-3; jämför även Nina Lykkes och Diana Mulinaris kapitel i *Kulturstudier i Sverige*, Bodil Axelsson & Johan Fornäs (red.), Studentlitteratur 2007.
- 2 Paul Gilroy: *The Black Atlantic: Modernity and Double Consciousness*, Verso 1993.
- 3 Johan Fornäs: *Moderna människor. Folkhemmet och jazzen*, Norstedts 2004; se även Johan Fornäs: ”Röster som gjorde skillnad. Korsande identifikationer i det unga folkhemmets populärkultur”, *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 2005:2-3, s. 57-68.

Johan Fornäs är professor i medie- och kommunikationsvetenskap vid Södertörns högskola. E-post: johan.fornas@sh.se